

УДК 373.015.3:159.922.7]:316.613.434

DOI 10.32755/sjeducation.2022.02.187

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА ЩОДО ПРОФІЛАКТИКИ БУЛІНГУ СЕРЕД НЕПОВНОЛІТНІХ У ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

Педорич Анатолій Володимирович, кандидат педагогічних наук,
доцент, доцент кафедри педагогіки та гуманітарних дисциплін,

Академія Державної пенітенціарної служби

(14000, Україна, м. Чернігів, вул. Гонча, 34,

e-mail: anatoliy1616@ukr.net)

ORCID: 0000-0002-3429-3361

У статті розкрито особливості явища булінгу серед неповнолітніх. Більшість знущань відбувається вербально: принизливі обзивання, дошкуляння, жорстока критика, плямування репутації, висміювання, агресивні зауваження, записки з погрозами застосування насилля, поширення неправдивих обвинувачень, ворожих чуток і пліток.

***Мета статті** полягала в аналізі явища булінгу в закладах освіти серед неповнолітніх як соціально-педагогічної проблеми, зміни в нормативній базі для запобігання булінгу; обґрунтуванні методів та форми роботи всіх причетних категорій фахівців стосовно запобігання булінгу в закладах освіти серед неповнолітніх.*

***Результати.** Соціальна структура булінгу, як правило, містить три елементи, а саме: переслідувач, жертва та спостерігач. У сучасній науці існує кілька підходів до вивчення булінгу. Одні дослідники зосереджують увагу на пошуку й визначенні особистісних рис, властивих особі агресора та її жертві. Інші намагаються розглядати булінг як соціально-психологічний феномен.*

Проаналізовано типові риси учнів, схильних ставати переслідувачами: вони відчувають сильну потребу панувати й підпорядковувати собі інших учнів з власною метою, імпульсивні й легко шаленіють; часто зухвалі та агресивні у ставленні до дорослих (передусім батьків і вчителів); не виявляють співчуття до своїх жертв.

Типові жертви булінгу також мають власні риси: полохливі, вразливі, замкнуті й сором'язливі; часто тривожні, невпевнені в собі, нецасні й мають низьку самооцінку; схильні до депресії й частіше за своїх ровесників думають про самогубство.

Важливо визнати серйозні довгострокові наслідки для тих, хто знущається. Кривдники у школі зазвичай стають агресивними дорослими, для яких існує більша вірогідність бути багаторазово засудженими за злочинні дії. Щодо спостерігачів, то булінг може викликати в них відчуття тривоги чи страху. Спостерігання булінгу призводить до порушення ввічливості та коректності, пригнічуються співчуття, емпатія, сором. Таким чином, порушується здібність дітей спілкуватися, вести переговори та йти на компроміс – необхідні засади для розв'язання проблем, уладнання конфліктів і примирення.

Також у статті проаналізовано шляхи соціально-педагогічної профілактики булінгу серед неповнолітніх у закладах освіти й надано методичні рекомендації для учасників процесу навчання та виховання школярів.

Висновки. Дослідження показало, що цькування в школі має надзвичайно негативні наслідки в майбутньому для жертви. Це може виявлятися в неспроможності дорослих, які в дитинстві зазнали булінгу, формувати повноцінні взаємини з іншими людьми та виховувати власних дітей. Саме тому необхідно готувати педагогів до боротьби з булінгом у закладах освіти, а також обов'язково залучати психологічні служби, батьків, органи управління освітою, членів громади, церкву, правоохоронні служби.

Ключові слова: булінг, неповнолітній, заклад освіти, мобінг, кібербулінг, переслідувач (агресор), жертва, спостерігач.

SOCIAL AND PEDAGOGICAL WORK ON THE PREVENTION OF BULLYING AMONG JUVENILES IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Pedorych Anatolii, PhD in Pedagogy, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Pedagogy and Humanitarian Disciplines,

Academy of the State Penitentiary Service

(34 Honcha Street, Chernihiv, 14000, Ukraine,

e-mail: anatoliy1616@ukr.net)

ORCID: 0000-0002-3429-3361

The article addresses to the peculiarities of bullying phenomenon among juveniles. Most bullying is verbal: name-calling, teasing, harsh criticism, defamation, ridicule, aggressive remarks, notes threatening violence, spreading false accusations, hostile rumors and gossip.

The purpose of the article was to analyze the phenomenon of bullying in educational institutions among juveniles as a socio-pedagogical problem, changes in the regulatory framework for the prevention of bullying; to justify the methods and forms of work of all involved categories of specialists regarding the prevention of bullying in educational institutions among juveniles.

The results. The social structure of bullying typically includes three elements: the persecutor, the victim, and the bystander. In modern science, there are several approaches to the study of bullying. Some researchers focus attention on the search and definition of personal traits characteristic of the aggressor and his victim. Others try to consider bullying as a socio-psychological phenomenon.

The typical features of students who tend to become persecutors are analyzed: they feel a strong need to dominate and subordinate other students, by pursuing their own goals, they are impulsive and easily rampage; they are often defiant and aggressive in their attitude towards adults (primarily parents and teachers); they show no sympathy for their victims.

Typical victims of bullying also have their own characteristics: they are timid, vulnerable, withdrawn and shy; they are often anxious, insecure, unhappy and have

low self-esteem; they are prone to depression and think about suicide more often than their peers.

It is important to recognize the serious long-term consequences for those who are bullied. Bullies at school tend to become aggressive adults who are more likely to have multiple criminal convictions. As for bystanders, bullying can cause them feelings of anxiety or fear. Observing bullying leads to a violation of the sense of politeness and propriety, sympathy, empathy, and shame are suppressed. In this way, children's ability to communicate, negotiate and reach a compromise – the necessary foundations for problem solving, conflict resolution and reconciliation.

The article also analyzes ways of social and pedagogical prevention of bullying among juveniles in educational institutions and provides methodical recommendations for participants in the process of education and upbringing of schoolchildren.

Conclusions. *Research has shown that bullying at school has extremely negative future consequences for the victim. This can be expressed in the inability of adults who were bullied in childhood to build full-fledged relationships with other people and raise their own children. That is why it is necessary to train teachers to work with bullying in educational institutions, and also necessarily involve psychological services, parents, education management bodies, community members, the church, and law enforcement services.*

Key words: *bullying, juveniles, educational institution, mobbing, cyberbullying, persecutor (aggressor), victim, bystander.*

Постановка проблеми. За підсумками огляду зарубіжних досліджень визначено, що поняттям, яке найточніше відображає ситуацію фізичного чи психологічного насильства тривалого характеру в освітньому середовищі, є булінг – вид соціальної агресії, коли домінантний індивід (або група) навмисно заподіює шкоду іншому. Варто зауважити, що явища насильства, фізичної агресії переважно були проблемою західних суспільств, а останніми роками поширюються і в нашій країні. Почастішали випадки з оприлюдненими в інтернеті та у ЗМІ відеозаписами знущань над школярами [2; 13; 15; 20].

2017 року в Україні 24 % дітей стали жертвами цькування у школах. Про це йдеться у звіті фонду ЮНІСЕФ. За даними звіту, 40 % постраждалих дітей нікому не розповідали про цькування у школі. Виявилось, що в Україні дівчатка частіше зазнають психологічного тиску, а хлопчики – фізичного насильства та погроз. Загалом у світі понад третина школярів віком від 13 до 15 років стали жертвами булінгу. «Кожен другий учень або учениця у віці від 13 до 15 років – приблизно 150 млн дітей у

світі – повідомляють, що зазнавали насильства з боку однолітків у школах або поблизу школи», – зазначили у фонді [16].

Раніше в Міносвіти озвучили жахливу цифру: 2017 року майже 110 тисяч людей звернулися до психологів через цькування у школах. При цьому жертвами булінгу стають не тільки в реальному, а й у віртуальному світі – нині неабияку небезпеку несе в собі так званий «кібербулінг» (інтернет-цькування), а також закриті групи, що пропагують екстремістську, антисоціальну поведінку, суїциди тощо. Згідно з даними, наведеними на міжнародному форумі з кібербезпеки Cyber Security Forum 2018 (CSF 2018), 48 % неповнолітніх у віці 14–17 років ставали жертвами кібершантажу, 46% підлітків – свідками агресивної поведінки, 44 % – отримували агресивні повідомлення [2; 13; 15; 20].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Над проблемою булінгу працювали такі науковці: О. О. Барліт, І. С. Бердишев, А. А. Бочавер, О. Л. Глазман, О. Ю. Дроздов, О. М. Синюкова, В. С. Собкін, А. Король, В. Р. Петросянц, А. В. Чернякова, які досліджують психологічні особливості учасників булінгу, його наслідки та шляхи подолання.

Узагальнюючи праці сучасних дослідників, присвячених питанню профілактики булінгу серед неповнолітніх у закладах освіти, варто виокремити дослідження А. І. Авер'янова, І. С. Бердишева, Т. В. Докукіна, Є. С. Ілларіонова, І. С. Кон, Д. А. Лейна, Л. І. Лушпай, М. Г. Нечаєва, К. С. Шалагінова та ін.

Більшого дослідження тема булінгу набула серед зарубіжних учених: особливої уваги заслуговують роботи Д. Олвеуса (D. Olweus), який одним з перших почав працювати в цій сфері, а його рекомендації та антибулінгова програма успішна в усьому світі. Крім того, слід відзначити праці інших зарубіжних учених, зокрема: К. Брейвіка (K. Breivik), Д. Дьюї (J. Dewey), С. Лімбера (S. Limber), Д. Патчіна (J. Patchin), Г. Роберже (G. Roberge), П. Сміта (P. Smith), С. Суюер (S. Swearer) та ін.

Утім, недостатньою є кількість праць, присвячених узагальненню досвіду організації соціально-педагогічної роботи та використанню соціально-педагогічних технологій профілактики булінгу серед неповнолітніх.

Формування цілей статті. З огляду на вищезазначене, мета статті – проаналізувати явище булінгу в закладах освіти серед неповнолітніх як соціально-педагогічну проблему, зміни в нормативній базі для запобігання булінгу; обґрунтувати методи й форми роботи всіх причетних категорій фахівців щодо запобігання булінгу в закладах освіти серед неповнолітніх. Це допоможе визначити ефективні заходи, спрямовані на викоринення такої поведінки.

Таким чином, профілактична робота із запобігання булінгу як важливий напрямок виховання суспільної культури молодого покоління можлива за умови утвердження в державній освітній політиці. Отже, актуальність дослідження зумовлена темою, а саме – соціально-педагогічна робота щодо профілактики булінгу серед неповнолітніх у закладах освіти.

Виклад основного матеріалу. Розбудова системи освіти відбувається у складних соціокультурних умовах та в ситуації загострення негативних явищ в учнівському середовищі. Зокрема, майже в кожному учнівському середовищі існує проблема булінгу.

Проблема булінгу як психологічна була окреслена ще в 70–80-х роках минулого століття у Швеції, потім у Німеччині, Польщі та в інших країнах Європи. Важливим є те, що це слово пов'язане з довготривалим виключенням особистості, учня, дитини з групи, класу, колективу. Булінг – це регулярне й цілеспрямоване нанесення фізичної й душевної шкоди людині, дитині. Це довготривале відторгнення дитини більшістю членів класу чи групи. Як показують дослідження, актуальним в учнівських колективах стало поняття «мобінг» (від англ. – натовп, глум, і означає психологічний терор, який здійснює група щодо особистості) [19].

Дослідження багатьох учених підштовхують до висновку про те, що особа не народжується зі схильностями до агресивної, жорстокої поведінки щодо інших, а набуває їх у процесі розвитку в суспільстві. Але з таким твердженням можна не погодитися. Безсумнівно, суспільство, в якому народжується, зростає та розвивається індивід, впливає на становлення характеру та поведінки особи. Але чи присутній в особі від народження аспект жорстокості, агресії тощо, який може потім і не мати розвитку? І цей аспект, на нашу думку, потребує додатко-

вих досліджень. Що ж стосується булінгу з погляду адміністративного права, то ми вважаємо, що необхідним є встановлення саме причин, які спонукають агресора до такої поведінки.

Отже, мотивація до булінгу може бути різною: помста, відновлення справедливості, інструмент підкорення лідерів, почуття неприязні, бажання самоствердження тощо. Особливо небезпечною є мотивація, пов'язана із задоволенням садистичних потреб у певній категорії акцентованих особистостей [4].

Крім того, серед причин булінгу в колективі вчені виділяють: боротьбу за лідерство; зіткнення різних субкультур, цінностей, поглядів і невміння толерантно ставитися до них; агресивність і віктимність; наявність у дитини психічних і фізичних вад; заздрість; відсутність предметного дозвілля тощо [21, с. 196].

Види булінгу можна об'єднати у групи вербального, фізичного та емоційного (соціального) знущання, які часто поєднуються для більш сильного впливу. 70 % знущань відбувається вербально: принизливі обзивання, дошкуляння, жорстока критика, плямування репутації, висміювання, агресивні зауваження, записки з погрозами застосування насилля, поширення неправдивих обвинувачень, ворожих чуток і пліток. На жаль, кривдник часто залишається непоміченим і непокараним, однак образи не залишаються безслідними для об'єкта приниження [9].

Однак суть явища булінгу вчені вбачають не в самій агресії чи злості кривдника, а в почутті зневаги, презирства, відрази агресора щодо жертви [8, с. 177].

Соціальна структура булінгу, як правило, містить три елементи, а саме: переслідувач, жертва та спостерігач. У сучасній науці існує кілька підходів до вивчення булінгу. Одні дослідники зосереджують увагу на пошуку й визначенні особистісних рис, властивих особі агресора та її жертві. Інші намагаються розглядати булінг як соціально-психологічний феномен [14].

Незважаючи на те, що явище булінгу відоме досить давно, наукове його осмислення розпочав норвезький психолог Д. Ольвеус наприкінці ХХ ст. Він визначив такі типові риси учнів, схильних ставати переслідувачами: відчують сильну потребу панувати й підпорядковувати собі інших учнів; маючи власні цілі, вони імпульсивні й легко шаленіють; часто зухвалі й

агресивні у ставленні до дорослих (передусім батьків і вчителів); не виявляють співчуття до своїх жертв; якщо це хлопчики, то зазвичай фізично сильніші за інших.

Типові жертви булінгу також мають свої риси: полохливі, вразливі, замкнуті й сором'язливі; часто тривожні, невпевнені в собі, нещасні й мають низьку самооцінку; схильні до депресії й частіше за своїх ровесників думають про самогубство; якщо це хлопчики, то можуть бути фізично слабшими за ровесників. Ці риси є водночас і причиною, і наслідком булінгу.

Проте, на думку окремих дослідників, відтворити типовий портрет агресора й жертви неможливо. У закладі загальної середньої освіти в булінгу найчастіше бере участь ціла група учнів. Якщо лідер групи – агресор (булі), то інші наслідують його поведінку і беруть участь у цькуванні однокласників. Це дає групі внутрішній імпульс, що, з одного боку, створює ефект причетності, згуртування. Інший результат спільного цькування – послаблення почуття відповідальності за свої дії. «Там був не лише я», – кажуть, щоб виправдати себе, і дорослі, і підлітки. Коли усвідомлення особистісної відповідальності слабшає, гальмують і стримувальні механізми [22].

Цікаво, що в середньому оцінки тих, хто зазнає принижень, порівняно з іншими погіршуються, однак серед потерпілих кількість тих, хто отримує добрі оцінки, усе-таки переважає над тими, хто вчиться погано.

Модель поведінки учнів-жертв різних видів булінгу в школі відрізняється від поведінки, властивої іншим дітям, а саме: побоювання нападів, прогули занять, уникання небезпечних місць (сходи, їдальня, подвір'я, вхід до школи, коридори, санвузли), відмова від участі в додаткових гуртках, секціях тощо, навіть носіння зброї (4 % жертв та 1 % інших дітей), участь у бійках (15 % порівняно з 4 %). Останніми роками відсоток учнів, які не почуваються в безпеці у школі чи дорогою до неї, збільшується, так само, як і кількість тих, хто уникає певних місць у школі задля власної безпеки, і тих, хто зазначає наявність «вуличних банд» у школі [3].

Важливо визнати серйозні довгострокові наслідки для тих, хто знущається. Кривдники у школі зазвичай стають агресивними дорослими, для яких існує більша вірогідність бути багатора-

зово засудженими за злочинні дії. Щодо спостерігачів, то булінг може викликати в них відчуття тривоги чи страху. Спостерігання булінгу призводить до порушення ввічливості та коректності, вони змінюються на нетолерантність, фальшиві відчуття уповноваження та свободи завдавати шкоду іншим; пригнічуються співчуття, емпатія, сором. Таким чином порушується здібність дітей спілкуватися, вести переговори та йти на компроміс – необхідні засади для розв’язання проблем, улагодження конфліктів і примирення. Отже, наслідки булінгу, окрім нетривалого впливу, мають також серйозну довгострокову дію, що може проявлятися як у жертв, так і в кривдників навіть протягом дорослого життя.

Негативного впливу зазнають і спостерігачі, а також навчальна атмосфера в класі та школі. Невід’ємним наслідком поширення булінгу в дитячому середовищі є перехід до агресивних дій, які мають злочинний характер, що викликає небажані негативні тенденції в молодіжному середовищі та суспільстві загалом. З метою запобігання насильству та протидії булінгу в шкільному середовищі педагогам і насамперед класним керівникам необхідно стежити за груповою динамікою класу, щоб вчасно виявляти випадки булінгу й реагувати на них. Налагодження довірливих стосунків з дитиною сприятиме можливості заохочувати її розповідати про свої проблеми класному керівнику, практичному психологу або соціальному педагогу, а також батькам. Важливо, щоб розмова була спокійною і виваженою, що дозволить знизити рівень тривожності й агресивності в дітей та дорослих. Для здійснення превентивної діяльності та розв’язання ситуації насильства чи булінгу важливо застосовувати командний підхід (класний керівник, практичний психолог, соціальний педагог, інші спеціалісти за потребою), працювати не лише з дитиною, яка стала жертвою, чи з переслідувачем, а й з усім класом [17].

Необхідно підкреслити, що до роботи з профілактики та подолання такого негативного явища як булінг мають бути залучені всі учасники навчально-виховного процесу: батьки, адміністрація освітнього закладу, учні, педагоги. Бесіди щодо запобігання булінгу можна проводити під час години виховання або на перервах. Вплив буде стійким, якщо обговорення теми стане постійним продовженням шкільного буденного життя.

Не слід підліткам з вираженою агресивністю доручати керівництво однолітками чи молодшими дітьми, адже це може спровокувати прояви жорстокості. У так званих агресорів потрібно формувати вміння аналізувати свої почуття й почуття інших людей, а також навчати ставитися з розумінням до індивідуальних відмінностей у різних людей, формувати навички справлятися з міжособистісними проблемами цивілізованим шляхом [23].

Отже, можна зазначити, що булінг, який вчиняється серед підлітків, стає ще більш небезпечним як для суспільства, так і для держави. Більшість учених схильні вважати, що агресивність у поведінці є рисою, яку особистість набуває у процесі розвитку, вона не притаманна людині від народження. Причинами виникнення булінгу в колективі можуть бути: заздрість, боротьба за лідерство, зіткнення протилежних інтересів тощо.

Профілактична робота із запобігання булінгу серед неповнолітніх у закладах освіти потребує уваги з точки зору дослідження та вдосконалення. 18 грудня 2018 р. Верховна Рада України ухвалила Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу» № 8584. Відповідний законопроект підтримали 228 народних депутатів тодішнього скликання. Документ визначає поняття булінгу, шляхи протидії цьому явищу, захисту прав дітей, а також інших осіб, які працюють у закладі освіти; вносить зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення. Зокрема, Кодекс доповнено новою статтею 173-4, яка встановлює адміністративну відповідальність за булінг, приховування випадків булінгу педагогічним, науково-педагогічним, науковим працівником, керівником або засновником закладу освіти у вигляді накладення штрафу від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від двадцяти до сорока годин. Якщо правопорушення вчиняє підліток, який не досяг 16 років, ці штрафи платять його батьки.

Звісно, ключову роль у подоланні булінгу відіграє школа. Однак обмежуватися тільки реакцією школи в цьому процесі також неправильно. Важливою є психологічна терапія з жертвами та агресорами.

Положеннями статті 173-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення визначено, що адміністративну відповідальність встановлюють за булінг (цькування) учасника освітнього процесу, що являє собою діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого. За булінг передбачено покарання вказаною статтею: а) штрафи від 850 до 3400 грн; б) громадські роботи від 20 до 60 годин; в) виправні роботи до 1 місяця. Доросла людина й дитина віком від 16 до 18 років відповідатиме за булінг самостійно.

За булінг стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю, штрафуватимуть у розмірі від 50 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (850 – 1700 грн) або кривдник отримає покарання у вигляді громадських робіт на строк від 20 до 40 годин.

Булінг, вчинений групою осіб чи повторно протягом року після накладення адміністративного стягнення, потягне за собою покарання у вигляді: а) штрафу від 100 до 200 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (1700 – 3400 грн) або б) громадські роботи на строк від 40 до 60 годин.

За малолітніх дітей – кривдників (до 14 років) та неповнолітніх (віком від 14 до 16 років) відповідатимуть їхні батьки або особи, що їх замінюють. За цькування їхніми дітьми інших учасників освітнього процесу передбачено: а) штраф від 50 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (850 – 1700 грн) або б) громадські роботи на строк від 20 до 40 годин.

Якщо ж діти вчинять булінг групою осіб або повторно (тобто протягом року після накладення адміністративного стягнення), їхні батьки чи законні представники можуть отримати вдвічі більші покарання, ніж вказано вище.

Якщо педагог або інший працівник закладу освіти став свідком булінгу, він має повідомити про це керівнику закладу незалежно від того, поскаржилась жертва булінгу чи ні. А за неповідомлення керівника закладу освіти уповноваженим підрозділом органів Національної поліції про випадки булінгу передбачено штраф від 850 до 1700 грн або виправні роботи до 1 місяця з відрахуванням 20 % заробітку.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок цього напрямку. Соціальна структура булінгу, як правило, містить три елементи, а саме: переслідувач, жертва та спостерігач. У сучасній науці існує кілька підходів до вивчення булінгу. Одні дослідники зосереджують увагу на пошуку й визначенні особистісних рис, властивих особі переслідувача та її жертві. Інші намагаються розглядати булінг як соціально-психологічний феномен. Водночас можна констатувати, що булінг, який вчиняється серед підлітків, стає ще більш небезпечним як для суспільства, так і для держави. Більшість учених схильні вважати, що агресивність у поведінці є рисою, яку особистість набуває у процесі розвитку, вона не наявна в людини від народження. Причинами виникнення такого явища як булінг у колективі можуть бути: заздрість, боротьба за лідерство, зіткнення протилежних інтересів тощо. Мотивація впливатиме з причини булінгу. Для профілактики такого явища необхідно залучати всіх учасників виховного та навчального процесу.

Проведений аналіз основних наукових підходів показав, що цькування – це не окремий акт, а тривалий процес, коли встановлюється специфічна система взаємин між агресором і жертвою булінгу. Неповнолітні, які зазнають принижень, ненормально проходять процес становлення особистості. Порівняно з іншими в них погіршуються оцінки, здоров'я, інколи трапляються суїциди. У подальшому не можуть нормально виховувати власних дітей.

Важливо визнати серйозні довгострокові наслідки для тих, хто знущується. Кривдники у школі зазвичай у майбутньому стають агресивними дорослими, для яких існує більша вірогідність бути багаторазово засудженими за злочинні дії. Щодо спостерігачів, то булінг може викликати в них відчуття тривоги чи страху. Спостерігання булінгу призводить до порушення ввіч-

ливості та коректності, вони змінюються на нетолерантність, фальшиві відчуття уповноваження та свободи завдавати шкоду іншим; пригнічуються співчуття, емпатія, сором. Таким чином порушується здібність дітей спілкуватися, вести переговори та йти на компроміс – необхідні засади для розв’язання проблем, улагодження конфліктів і примирення.

Проаналізовано шляхи соціально-педагогічної профілактики булінгу серед неповнолітніх у закладах освіти й надано методичні рекомендації для учасників процесу навчання і виховання школярів. Законом України № 8584 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу» законодавчо забезпечено боротьбу з утисками неповнолітніх у закладах освіти.

Водночас, незважаючи на позитивні нормативні нововведення, наявні певні прогалини, пов’язані із застосуванням законодавства на практиці. Залишається без відповіді питання фіксації явищ булінгу, активно розвивається кібербулінг, остаточно не визначено статусу спостерігачів, які стали свідками насилля. Хоча, звісно, сам факт того, що законодавча база України виходить на нову дорогу боротьби з булінгом є позитивним і конструктивним.

Очевидно, подолання булінгу – це поступовий процес, який має бути спрямований на зменшення концентрації таких випадків, а в майбутньому – на повну його ліквідацію. Отже, необхідно готувати педагогів до боротьби з булінгом у закладах освіти, а також обов’язково залучати психологічні служби, батьків, органи управління освітою, членів громади, церкву, правоохоронні служби.

Список використаних джерел

1. Аверьянов А. И. Буллинг как вызов современной школе. URL: <http://www.sworld.com.ua/konfer30/531.pdf>. (дата звернення: 06.07.2022).
2. Барліт О. О. Форми і методи подолання (мінімізації) соціально-педагогічної та психологічної проблеми булінгу в освітньому середовищі. *Горизонти освіти* : науково-методичний журнал. 2012. № 2 (35). С. 44–47.
3. Бердышев И. Лекарство против ненависти. *Первое сентября*. 2005. № 18. С. 3.
4. Бердышев И. С., Нечаева М. Г. Медико-психологические последствия жестокого обращения в детской среде. Вопросы диагностики и профилактики. Практическое пособие для врачей и социальных ра-

ботников. URL: <http://www.homekid.ru/bullying/contens.html> (дата звернення: 06.07.2022).

5. Богуславська А. Насильство у школі. URL: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/904/171/32933> (дата звернення: 04.07.2022).

6. Булінг (цькування) як явище, його форми та учасники. URL: <https://nupp.edu.ua/uploads/files/0/main/deps/ps/buling/module1/buling-iaik-iaivische.pdf> (дата звернення: 02.07.2022).

7. Докукина Т. В. Буллинг – травля в школе. URL: <http://belasma.gippokrat.bv/bottomnewsblock/children/bulling-vshkolah/index.htm> (дата звернення: 02.07.2022).

8. Ениколопов С. Н., Цибульский Н. П. Психометрический анализ русскоязычной версии Опросника диагностики агрессии А. Басса и М. Перри. *Психологический журнал*. 2007. № 1. С. 115–124.

9. Змановская Е. В. Девиантология (психология отклоняющегося поведения) : учеб. пособ., 2-е изд., испр. Москва : Академия, 2004. 288 с.

10. Илларионова Е. С., Шалагинова К. С. Проблема буллинга в подростковом возрасте. Материалы V Международной студенческой электронной научной конференции «Студенческий научный форум». URL: <http://www.scienceforum.ru/2013/178/2003> (дата звернення: 22.06.2022).

11. Кібербулінг: як протистояти. URL: <http://supportme.org.ua/needle-and-bullying/cyberbullying> (дата звернення: 01.07.2022).

12. Кон И. С. Что такое буллинг и как с ним бороться? URL: <http://www.sexology.narod.ru/inf0178.html> (дата звернення: 01.07.2022).

13. Король А. Причины та наслідки явища булінгу. *Відновне правосуддя в Україні*. 2009. № 1–2. 190 с.

14. Лейн Д. А. Школьная травля (буллинг). *Детская и подростковая психотерапия*. Питер, 2001. С. 240–274.

15. Лушпай Л. І. Булінг як соціально-педагогічна проблема та шляхи її вирішення (на прикладі досвіду середніх загальноосвітніх шкіл Великої Британії). *Українознавчий альманах*. 2010. Вип. 4. С. 126–131.

16. Мартынюк В. Буллинг в украинских школах: URL: <https://ukraine.segodnya.ua/ukraine/bulling-v-ukrainskih-shkolah-v-yunisef-obnarodovali-shokiryuyushchuyu-statistiku-1168495.html> (дата звернення: 02.07.2022).

17. Мерцалова Т. Насилие в школе: что противопоставит жестокости и агрессии? *Директор школы*. 2000. № 3. С. 25–32.

18. Ожиева Е. Н. Буллинг как разновидность насилия. Школьный буллинг. URL: http://www.rusnauka.com/33_NIEK_2008/Psihologia/37294.doc.htm (дата звернення: 02.07.2022).

19. Психологічна проблема булінгу в шкільному середовищі. URL: http://osvita-mvk.if.ua/content&content_id=1846 (дата звернення: 02.07.2022).

20. Серова Т. Если ваш ребенок стал «козлом отпущения». *Семейная психология*. 2003. № 13. URL: elib.bspu.by/bitstream/doc/48232/1/Zbirnyk_2020-68-70_watermark.pdf. (дата звернення: 02.07.2022).

21. Система захисту дітей від жорстокого поводження: навчально-методичний посібник / Л. Волинець, Т. Дорошок, М. Євсюкова та ін. Київ : Держсоцслужба, 2005. 395 с.

22. Сорочан Д. А. Булінг: поняття, історія існування, характеристика. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Вип. 6. 2019. С. 12–19.

23. Meaning of “bully” in the Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/ru/bully> (дата звернення: 02.07.2022).

References

1. Averianov, A. I. Bullying as a challenge to the modern school, available at: <http://www.sworld.com.ua/konfer30/531.pdf> (accessed 06 July 2022).

2. Barlit, O. O. (2012), Forms and methods of overcoming (minimizing) the socio-pedagogical and psychological problem of bullying in the educational environment, *Horizons of education: scientific methodical journal*, № 2 (35), pp. 44–47.

3. Berdyshev, I. (2005), Medicine against hatred, *September first*, № 18, p. 3.

4. Berdyshev, I. S. and Nechaeva, M. G. Medical and psychological consequences of child abuse. Questions of diagnosis and prevention: a practical guide for doctors and social workers, available at: <http://www.homekid.ru/bullying/contens.html> (accessed 06 July 2022).

5. Boguslavskaya, A. Violence at school, available at: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/904/171/32933> (accessed 04 July 2022).

6. Bullying as a phenomenon, its forms and participants, available at: <https://nupp.edu.ua/uploads/files/0/main/deps/ps/buling/module1/buling-iak-iavishe.pdf> (accessed 02 July 2022).

7. Dokukina, T. V. Bullying is teasing at school, available at: <http://belasma.gippokrat.bv/bottomnewsblock/children/bulling-vshkolah/index.htm> (accessed 02 July 2022).

8. Enikolopov, S. N. and Tsybul'skiy, N. P. (2007), Psychometric analysis of the Russian-language version of the Questionnaire for the diagnosis of aggression / Bassa, A. and Perri, M. (Eds.), *Psychological journal*, № 1, pp. 115–124.

9. Zmanovskaia, E. V. (2004), *Deviantology (psychology of deviant behavior): manual* 2nd ed., Academy, Moscow.

10. Illarionova, E. S. and Shalagina, K. S. *The problem of bullying in adolescence: materials of the V International Student Electronic Scientific Conference “Student Scientific Forum”*, available at: <http://www.scienceforum.ru/2013/178/2003> (accessed 22 June 2022).

11. Cyberbullying: how to resist, available at: <http://supportme.org.ua/needle-and-bullying/cyberbullying> (accessed 01 July 2022).

12. Kon, I. S. What is bullying and how to deal with it? available at: <http://www.sexology.narod.ru/info178.html> (accessed 01 July 2022).

13. Korol, A. (2009), Causes and consequences of bullying, *Restorative justice in Ukraine*, № 1–2.

14. Lein, D. A. (2001), School bullying (bullying), *Child and adolescent psychotherapy*, Peter, pp. 240–274.

15. Lushpai, L. I. (2010), Bullying as a socio-pedagogical problem and ways to solve it (on the example of the experience of secondary comprehensive schools in Great Britain), *Ukrainian studies almanac*, Issue 4, pp. 126–131.

16. Martyniuk, V. Bullying in Ukrainian schools, available at: <https://ukraine.segodnya.ua/ukraine/bullying-v-ukrainskih-shkolah-v-yunisef-obnarodovali-shokiruyushchuyu-statistiku-1168495.html> (accessed 02 July 2022).

17. Mertsalova, T. (2000), Violence at school: what is the opposite of cruelty and aggression? *School director*, № 3, pp. 25–32.

18. Ozhyeva, E. N. Bullying as a form of violence, *School bullying*, available at: http://www.rusnauka.com/33_NIEK_2008/Psihologia/37294.doc.htm (accessed 02 July 2022).

19. Psychological problem of bullying in the school environment, available at: http://osvita-mvk.if.ua/content&content_id=1846 (accessed 02 July 2022).

20. Serova, T. (2013), If your child has become a “scapegoat”, *Family psychology*, № 13, available at: elib.bspu.by/bitstream/doc/48232/1/Zbirnyk_2020-68-70_watermark.pdf (accessed 02 July 2022).

21. The system for protecting children from abuse: a teaching and methodical guide (2005) / L. Volynets, T. Doroshok, M. Evsukova and others, State Social Service, Kyiv.

22. Sorochan, D. A. (2019), Bullying: concept, history of existence, characteristics, *Scientific bulletin of public and private law*, Issue 6, pp. 12–19.

23. Meaning of “bully” in the Cambridge Dictionary, available at: <https://dictionary.cambridge.org/ru/bully> (accessed 02 July 2022).